

მამუკა წურწუმია
Mamuka Tsurtsumia

ჯვაროსნული მონეტების იკონოგრაფია¹
Iconography of Crusader Coins

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: ჯვახოსნები, იეჰუსადიმის ჯვაჰი, ბეზანტი, დენიე
Keywords: Crusaders, Jerusalem Cross, Bezant, Denier

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის - FR-21-2041 - ფარგლებში.

იერუსალიმის ჯვარს, რომელიც ცენტრალური ჯვრის მკლავებში ჩასმულ ოთხ პატარა ბერძნულ (თანაბარმკლავებიან) ჯვარს წარმოადგენს, გამორჩეული ადგილი უკავია ჰერალდიკასა და იკონოგრაფიაში. ჩვეულებრივ, პირველ ჯვაროსნებს იერუსალიმის ჯვრით გამოსახავენ, მეტადრე იერუსალიმის პირველ ჯვაროსან მმართველ გოდფრუა ბუიონს (1060-1100), რომლის გვიანდელ გამოსახულებებს მუდამ ხუთჯვრიანი ემბლემა ახლავს თან (სურ. 1). ეს მცდარია ისტორიულად. იერუსალიმის აღმნიშვნელი ხუთი ჯვარი შედარებით გვიანდელი მოვლენაა და ის არ გვხვდება ჯვაროსნული მოძრაობის დასაწყისში. ვიპერტუს-ჰუგო რუდტ ფონ კოლენბერგი მიუთითებს, რომ იერუსალიმის ჯვარი სრულიად უცნობია პალესტინაში [Rüdt von Collenberg 1983: 142]. თ. ვუდკოკი და ჯ. რობინსონიც აღნიშნავენ, რომ იერუსალიმის ჯვარს საერთო არ ჰქონდა იერუსალიმის სამეფოსთან XIII საუკუნემდე [Woodcock, Robinson: 7]. მათ კვერს უკრავს ოტო ჰაქსტჰაუზენი, რომლის მიხედვითაც იერუსალიმის ხუთი ჯვარი, თავისი ხუთჯვრიანი ფორმით, სამეფოს დაცემამდე (1291) არ გვხვდება არც იერუსალიმში და არც არსად სამეფოს ტერიტორიაზე [Haxthausen 1989: 270]. არც იერუსალიმის სამეფოს მონეტებზეა აღბეჭდილი ხუთი ჯვარი [Haxthausen 1989: 271].

ჯვაროსნული სახელმწიფოების მიერ მოჭრილი ფულის ერთეულები დიდი მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ჯერ კიდევ რუდტ ფონ კოლენბერგი აღნიშნავდა, რომ ჯვაროსნული სახელმწიფოების ნუმიზმატიკური მასალა ჰერალდიკური თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა [Rüdt von Collenberg 1983: 134]. უფრო სამხრეთით მდებარე იერუსალიმის მეფეებისა და ტრიპოლის გრაფების მონეტებზე მათი მუსლიმი მეზობლების (სირია-ეგვიპტის) გავლენა შეიმჩნევა, ჩრდილოეთით კი, ედესა, ანტიოქიასა და კვიპროსზე, მძლავრი იყო ბიზანტიური ზეგავლენა. ამავე დროს, სავსებით ბუნებრივია, რომ ჯვაროსნული ფული ინარჩუნებდა საკუთრივ დასავლეთევროპულ ნიშნებსაც. შუა საუკუნეების სამყაროს ამ სამი პოლიტიკურ-კულტურული ცენტრის (ევროპული, ბიზანტიური და მუსლიმური) ურთიერთქმედება განაპირობებდა ჯვაროსნული ფულის გარეგნულ სახესა და მრავალგვარობას [Malloy et al. 2004: 8].¹

კაროლინგური დენარიუსიდან წარმომდგარ ლათინურ ფულს მემკვიდრეობით ერგო ლაკონურობა და სიცხადე, სადაც ავერსზე ცენტრის გარშემო წრიულად იყო დატანილი გამომშვების სახელი და ხშირად, ტიტულიც, რევერსზე კი – მოჭრის ადგილი. ჯვაროსნული ფულის უმთავრესი რელიგიური და ჰერალდიკური სიმბოლო სხვადასხვა ფორმის ჯვარი გახლდათ და ის მონეტის ცენტრში იყო გამოსახული [Malloy et al. 2004: 18-20].²

¹ ევროპული, ბიზანტიური ან მუსლიმური იმიტაციების მოჭრას შესაბამის რეგიონთან ვაჭრობის სურვილი განაპირობებდა [Malloy et al. 2004: 10]. მონეტებისაგან განსხვავებით, ჯვაროსანი მმართველების ბეჭდები პოლიტიკურად უფრო მომართული და დასავლური იყო [Metcalfe 1999: 171].

² გასაკვირი არაა, რომ ჯვაროსნული მოძრაობის დასაწყისიდანვე ჯვარი მთავარ ემბლემად გვევლინება. ბალდუინ II ედესაში სულაც ასეთი წარწერით ჭრიდა მონეტას – „ბალდუინი ჯვრის მსახური“ [Porteous 1977: 365; Rüdt von Collenberg 1983: 141; Malloy et al. 2004: 15].

ანტიოქიის სამთავროს ფულზე ვხვდებით ხუთფიგურიანი ჯვრის ერთ-ერთ პირველ გამოსახულებას – ჯვარს ოთხივე კანტონში ბეზანტებით,¹ რომელიც რაიმონდ პუატიეს ხანაში (1136-49) მოჭრილ ანონიმურ მონეტაზე დასტურდება (სურ. 2) [Schlumberger 1878: 58, pl. III, 15; Porteous 1977: 372, 394; Metcalf 1983: pl. 13, 338-39; Malloy et al. 2004: 204]. ბოემუნდ III ანტიოქელის მცირეწლოვნობის ჟამს (1149-63) გამოშვებულ მონეტაზე ჯვრის პირველ, მეორე და მესამე კანტონებში ბეზანტებია, მეოთხეში კი ნახევარმთვარე (სურ. 3) [Schlumberger 1878: 58, pl. III, 16; Porteous 1977: 396; Metcalf 1983: pl. 13, 340; Malloy et al. 2004: 209-10, 44], სრულწლოვნობის ხანის (1163-1201) მონეტაზე კი ისევ ვხვდავთ ბეზანტებს ოთხივე კანტონში (სურ. 4) [Schlumberger 1878: 58, pl. III, 1; Metcalf 1983: pl. 13, 341; Malloy et al. 2004: 214]. ასეთივე მონეტა, ბეზანტებით ჯვრის ოთხივე კანტონში, იჭრება 1215-50 წლებში, ბოემუნდ IV-ის (1201-16, 1219-33) ან ბოემუნდ V-ის (1233-52) მიერ (სურ. 5) [Schlumberger 1878: 52, pl. III, 3; Porteous 1977: 396; Malloy et al. 2004: 227-28].

ტრიპოლის საგრაფოს ფული, მთელი მისი არსებობის მანძილზე, 1109 წელს ტრიპოლის ალეგიდან 1289 წლამდე, როდესაც მამლუქთა სულთანმა კალაუუნმა ქალაქი დაიპყრო, ევროპული მონეტების აშკარა გავლენას განიცდიდა [Malloy et al. 2004: 40-41]. ტრიპოლში რაიმონდ II (1137-52) ჭრიდა მონეტას ჯვრის ოთხივე კანტონში ბეზანტებით (სურ. 6) [Schlumberger 1878: 103, pl. IV, 8; Porteous 1977: 375-76, 402; Metcalf 1983: pl. 14, 363; Sabine 1980: nos. 168-93; Malloy et al. 2004: 168], რომელიც ანტიოქიურ ფულთან ერთად ერთ-ერთი უადრესი ჯვაროსნული მონეტაა ხუთფიგურიანი ჯვრის გამოსახულებით. მის სხვა მონეტაზე ჯვრის პირველ და მეორე კანტონში თითო-თითო ბეზანტია, მესამე და მეოთხე კანტონში კი სამ-სამი ბეზანტი ან რგოლი (სურ. 7) [Schlumberger 1878: 101-2, pl. IV, 3; Porteous 1977: 375-76, 402; Sabine 1980: nos. 128-67; Metcalf 1983: pl. 14, 362; Malloy et al. 2004: 168]. 1149-64 წლებში რაიმონდ II (1137-52) ან რაიმონდ III (1152-87) ჭრის მონეტებს, სადაც ჯვრის კანტონებში ორი ბეზანტი სხვადასხვა თანმიმდევრობით არის განლაგებული: პირველ და მეორე (სურ. 8) [Sabine 1980: nos. 15-25; Metcalf 1983: pl. 14, 365; Malloy et al. 2004: 169], პირველ და მესამე [Sabine 1980: nos. 5-14; Metcalf 1983: pl. 14, 364], მესამე და მეოთხე კანტონში [Schlumberger 1878: 102, pl. IV, 4; Sabine 1980: nos. 26-35; Metcalf 1983: pl. 14, 366-68; Malloy et al. 2004: 169]. ბოემუნდ V-ის (1233-51) ფულზე ბეზანტი მხოლოდ ჯვრის პირველ [Sabine 1980: nos. 68; Malloy et al. 2004: 172.] ან მესამე (სამი ცალი) [Sabine 1980: nos. 75-127; Malloy et al. 2004: 173.] კანტონშია, ბოემუნდ VI-სთან (1251-75) კი ბეზანტები მეორე და მეოთხე კანტონშია [Schlumberger 1878: 105, pl. IV, 23; Malloy et al. 2004: 174.]. ტრიპოლში 1266 წლის შემდეგ მოჭრილი ანონიმური მონეტა კვლავ იმეორებს ხუთფიგურიან კომპოზიციას ჯვრის ოთხივე კანტონში ბეზანტით [Schlumberger 1878: 106, pl. IV, 24; Sabine 1980: nos. 332-42; Malloy et al. 2004: 175].

¹ ბეზანტს ევროპელები ბიზანტიურ ოქროს მონეტას (ნომისმას) უწოდებდნენ [Grierson 1991: 287]. ბეზანტად სახელდებული ეს დისკოსებური ფიგურები ხშირად ბურთულის სახითაა მოცემული და მას ასეც მოიხსენიებენ ხოლმე ნუმიზმატები.

XIII საუკუნეში ლევანტში ჯვაროსანი ბარონების მიერ მოჭრილი ფულიც მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. **ბეირუთში** იოანე I იბელინის (1205-36) მონეტებზე ჯვრის პირველ და მეოთხე კანტონში ხან ბეზანტები და ხანაც რგოლებია, გვხვდება ნახევარმთვარე მეორე და მესამე კანტონში, ისევე როგორც რგოლი მეოთხეში [Porteous 1977: 382, 406; Malloy et al. 2004: 149-50]. **ტვიროსში** კი ფილიპ მონფორტის (1243-70) ფულზე ხუთფიგურიანი ჯვარია გამოსახული ოთხივე კანტონში ბეზანტით [Porteous 1977: 383, 407; Malloy et al. 2004: 143-44].

იერუსალიმის სამეფოს ფული ხუთფიგურიანი ჯვრის გამოსახვაში ჩამორჩებოდა სხვა ჯვაროსნულ სახელმწიფოებს. მათი უმთავრესი სიმბოლო დავითის კოშკი ან წმინდა საფლავის (აღდგომის) ეკლესია იყო, რომლის მეორე მხარეს მარტივი ტოლმკლავა ჯვარი იყო მოთავსებული. მხოლოდ ამაღლიკის მეფობაში (1163-74) იწყება ჯვრის კანტონებში მრგვალი ფიგურების განთავსება, ისიც არასრულად. ამაღლიკის მონეტაზე, რომლის რამდენიმე ტიპი არსებობს, გამოსახულია ჯვარი მეორე და მესამე კანტონში რგოლებით (სურ. 9) [Schlumberger 1878: 85, pl. III, 19-20; Porteous 1977: 374, 398; Metcalf 1983: pl. 6, 99; Malloy et al. 2004: 74-76]. ის ჭრიდა მონეტასაც პირველ და მეოთხე კანტონში რგოლებით [Metcalf 1983: pl. 6, 115; Malloy et al. 2004: 76]. ჰენრი შამპანელი (1192-97), რომელიც იზაბელა იერუსალიმელის კონსორტი იყო, უკვე ჯვრის ოთხივე კანტონში ათავსებს რგოლებს (სურ. 10) [Schlumberger 1878: 92, pl. III, 28-29; Porteous 1977: 381, 399; Metcalf 1983: pl. 7, 120; Malloy et al. 2004: 77-78]. ეიმერი ლუზინიანის (1197-1205) მიერ მოჭრილი ფული კი უფრო მრავალფეროვანია: აქ გვხვდება ჯვარი მეორე და მესამე კანტონში რგოლებით ან ბეზანტებით; მეორე კანტონში რგოლით, მესამეში კი ბეზანტით (სურ. 11); პირველ და მეოთხე კანტონში რგოლებით [Porteous 1977: 399; Malloy et al. 2004: 78-79]. დამკვიდრებულ ტრადიციას მისდევს ჟან (იოანე) დე ბრიენიც (1210-25), რომლის მონეტებზე ჯვრის მეორე და მესამე კანტონში რგოლები (სურ. 12) ან ბეზანტებია განლაგებული [Schlumberger 1878: 93, pl. III, 31; Porteous 1977: 381, 399-400; Metcalf 1983: pl. 7, 122; Malloy et al. 2004: 79-80].

კვიპროსზე გი დე ლუზინიანის (1192-94) მეფობის ხანაში იჭრება ფული ჯვრის პირველ და მეოთხე კანტონში რგოლებით, მეორე და მესამე კანტონში ბეზანტებით (სურ. 13), ისევე როგორც ჯვრის ოთხივე კანტონში ბეზანტებით და ნახევარმთვარისა და ბეზანტების მონაცვლეობით პირველ-მეოთხე და მეორე-მესამე კანტონებში [Schlumberger 1878: 183, pl. VI, 2; Metcalf 1983: pl. 18, 460; Malloy et al. 2004: 269-70]. ეიმერი ლუზინიანის (1194-1205) მონეტაზე ჯვრის პირველ და მეოთხე კანტონში ნახევარმთვარეა, მეორესა და მესამეში კი ბეზანტები [Malloy et al. 2004: 270]. ჰუგო I-ს (1205-18) მონეტებზე ნახევარმთვარეები ბურთულით (პირველ და მეოთხე კანტონში) ადგილს უცვლიან ბეზანტებს (მეორე და მესამე კანტონში) (სურ. 14) [Schlumberger 1878: 186, pl. VI, 4-5; Metcalf 1983: pl. 18, 463, 465; Malloy et al. 2004: 271]. ეს ურთიერთმონაცვლეობა შეინიშნება ჰენრი I-ს (1218-53) ფულზეც, სადაც ჯვრის კანტონებში ერთმანეთს ადგილს უცვლიან რგოლები (პირველი და მეოთხე კანტონი) და ნახევარმთვარეები (მეორე და მესამე კანტონი). ჰენრი ასევე ჭრიდა ფულს ჯვრის ოთხივე კანტონში რგოლებითა და ბეზანტებით, ბეზან-

ტებით პირველ და მეოთხე ან მეორესა და მესამე კანტონში [Schlumberger 1878: 187, pl. VI, 8, 12; Malloy et al. 2004: 274-75].

ზემოთ წარმოდგენილი ჯვაროსნული მონეტების ანალიზის შედეგად ცხადია, რომ ისინი არ მისდევენ რაიმე კანონზომიერებას ჯვრის კანტონებში ბეზანტების, ბურთულებისა თუ ნახევარმთვარეების განლაგებაში. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ ცენტრალური ჯვრის კანტონებში მოთავსებული ფიგურების რაობასა და განლაგებას ჯვაროსნები რაიმე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას არ ანიჭებდნენ. ცხადია, რომ ისინი არავითარ ჰერალდიკურ დატვირთვას არ ატარებდნენ და მხოლოდ დეკორატიული მიზნით გამოიყენებოდნენ.

ხუთჯვრიანი კომპოზიცია, რომელსაც შემდგომში იერუსალიმის ჯვარი ეწოდა, მხოლოდ 1277 წელს ჩნდება მონეტაზე. 1266 წელს სიცილიის სამეფოს ტახტს შარლ I ანჟუელი (1266-85) დაეუფლა [Dunbabin 2014: 133]. 1277 წელს მან, პაპის კურთხევით, მარია ანტიოქელისაგან, რომელიც დედის მხრიდან იერუსალიმის მეფეთა შთამომავალი იყო, შეიძინა მისი უფლებები იერუსალიმის სამეფოზე. შარლი იერუსალიმის მეფედ ეკურთხა და დაეუფლა აკრას, რომლის შემოგარენილა იყო დარჩენილი ძველი სამეფოს მიწებიდან [Runciman 1958: 173, 178-80; Dunbabin 2014: 96-97]. ამ მოვლენის აღსანიშნავად მან მოჭრა ოქროს ფული ავერსზე ღვთისმშობლის ხარების გამოსახულებით, რევერსზე კი თავისი ახალი გერბით, რომელშიც გაერთიანებული იყო იერუსალიმის ჯვარი და ანჟუური შროშანები (სურ. 15). ო. ჰაქსტჰაუზენი მიუთითებს, რომ ეს არის პირველი შემთხვევა, როდესაც მონეტაზე იერუსალიმის ჯვარი ჩნდება [Haxthausen 1989: 272]. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ აქ, ოთხ კანტონში მოთავსებული პატარა ჯვრების გარდა, მეხუთეც არის წარმოდგენილი და ასეა შარლის ვერცხლის ფულზეც (სურ. 16). საერთოდ, მისი მონეტების ანალიზი გვარწმუნებს, რომ ამ დროისათვის ხუთჯვრიანი კომპოზიცია ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ დასრულებული და გავრცელებული: სხვადასხვა ფორმის ცენტრალური ჯვრის კანტონებში პატარა ჯვრების გარდა გვხვდება ბეზანტები, სამსჯვლები² და ვარსკვლავები (სურ. 17). ამავე დროს, ცხადია, რომ ამ დროისათვის პატარა ჯვრებით გარემოცული დიდი ჯვარი უკვე აღიქმებოდა როგორც იერუსალიმთან დაკავშირებული სიმბოლო, რომლის საბოლოო სახის ჩამოყალიბება მალევე ხდება.

კლასიკური სახით ხუთჯვრიანი კომპოზიცია (ცენტრალური ჯვრის ოთხივე კანტონში ოთხი პატარა ჯვარი) გვხვდება კვიპროსზე ჰენრი II-ის ძმის ამალრიკის (1306-10) უზურპაციის ხანაში, ორივეს სახელით მოჭრილ ფულზე, სადაც ავერსზე იერუსალიმის ჯვარია გამოსახული (სურ. 18) [Schlumberger 1878: 190, pl. VI, 17; Metcalf 1982: 97, pl. 23].³ მეორე, მხოლოდ ამალრიკის სახელით მოჭრილ ფულზე სიუჟეტი ცოტათი იცვლება: მონეტის რევერსზე აღბეჭდილი ჰერალდიკური ფარის ერთ ნახევარში იერუსალიმის ჯვარი,

¹ როდესაც მონეტაზე გერბი ჩნდება, ის თითქმის ყოველთვის წარმოადგენს მისი მომჭრელის ოფიციალურ გერბს [Haxthausen 1989: 271].

² ეს იდენტიფიკაცია ეკუთვნის მაია პატარიძეს.

³ ი. ფოლდა ერთგვარ ირონიას ხედავს იმ ფაქტში, რომ იერუსალიმის ჯვარი იერუსალიმის სამეფოს მონეტებზე ჩნდება ასე გვიან, მხოლოდ იერუსალიმის სამეფოს დაცემის შემდეგ და ისიც კვიპროსზე მოჭრილ მონეტებზე [Folda 2005: 506].

მეორეში კი ლუზინიანების გერბია წარმოდგენილი (სურ. 19) [Schlumberger 1878: 191, pl. VI, 18-19; Metcalf 1982: 98, pl. 24; Malloy et al. 2004: 255, 279-80]. ასე გაყოფილ ფარს ეხედავთ უფრო ადრე შარლ ანჟუელის მონეტაზე, სადაც იერუსალიმის ჯვრის გვერდით ფრანგული შროშანებია მოცემული როგორც შარლ ანჟუელის გერბი, აქ კი ლუზინიანების გერბი – ლომია გამოსახული. როგორც ჩანს, ლუზინიანთა მხრიდან ეს კომპოზიცია საგანგებოდ იქნა შერჩეული, როგორც საზგასმული პრეტენზია იერუსალიმის სამეფოზე.

ამალრიკის დამკვიდრებულ ტრადიციას აგრძელებს ჰენრი II-ც (1285-1306, 1310-24), რომლის მეორე მეფობის (1310-24) ხანაში მოჭრილ ვერცხლზე იერუსალიმის ჯვარია აღბეჭდილი (სურ. 20) [Schlumberger 1878: 192, pl. VI, 20-22; Malloy et al. 2004: 255-56, 280-83]. პარალელურად, ჰენრი ბილონის დენიესაც ჭრიდა, რომლის ავერსზეც ჯვრის ოთხივე კანტონში ბეზანტები იყო გამოსახული (სურ. 21) [Metcalf 1983: pl. 22, 544-45; Malloy et al. 2004: 256, 283].

ჯვაროსნული მონეტების შესწავლისას აშკარაა, რომ იერუსალიმის ჯვარი დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა. ხუთჯვრიანი კონფიგურაცია, რომელიც იერუსალიმის სიმბოლოა, მოგვიანებით გამოიყენებოდა და არ გვხვდება ჯვაროსნული ლაშქრობების საწყის პერიოდში. ეს ხუთჯვრიანი კომპოზიცია 1277 წელს გამოჩნდა მონეტაზე, შარლ I ანჟუელის იერუსალიმის მეფედ კურთხევის აღსანიშნავად. კომპოზიცია განაგრძობდა განვითარებას და კლასიკური ხუთჯვრიანი ფორმა გამოჩნდა კვიპროსში ლუზინიანების მმართველობის დროს. ჯვაროსანთა მონეტებზე აღბეჭდილი ეს ევოლუცია ასახავს იერუსალიმის ჯვრის ისტორიულ და ჰერალდიკურ სახე-ცვლილებებს და გვიჩვენებს მისი მნიშვნელობის ზრდას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Dunbabin, J. (2014). *Charles I of Anjou: Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*. Abingdon: "Routledge"
- Folda, J. (2005). *Crusader Art in the Holy Land, from the Third Crusade to the Fall of Acre, 1187-1291*. Cambridge: "Cambridge University Press"
- Grierson, Ph. (1991). *Byzant. The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. Alexander P. Kazhdan. Vol. 1. Oxford: "Oxford University Press"
- Haxthausen, Otto H. M. (1989). *The Jerusalem Cross. Genealogica & heraldica: actas do 17º Congresso internacional das ciências genealógica e heráldica, Lisboa, 7-13 setembro 1986*. Lisboa: "Instituto Português de Heráldica"
- Malloy, A. G., Preston, I. F., Seltman, A. J. (2004). *Coins of the Crusader States, 1098-1291*. 2nd ed. Fairfield, CT: "Allen G. Berman Publications"
- Metcalf, D. M. (1982). *The Gros grand and the Gros petit of Henry II of Cyprus: Part 1*. "The Numismatic Chronicle," 142
- Metcalf, D. M. (1983). *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum, Oxford*. London: "Royal Numismatic Society"
- Metcalf, D. M. (1999). *Islamic, Byzantine, and Latin Influences in the Iconography of Crusader Coins and Seals. East and West in the Crusader States: Context, Contacts, Confrontations*. Eds. Krijnie Ciggaar and Herman Teule. Vol. II. Leuven: "Peeters Publishers"
- Porteous, J. (1977). *Crusader Coinage with Greek or Latin Inscriptions. A History of the Crusades. Vol. IV. The Art and Architecture of the Crusader States*. Ed. Kenneth M. Setton. Madison: "University of Wisconsin Press"
- Runciman, S. (1958). *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*. Cambridge: "Cambridge University Press"

- Rüdt von Collenberg, W. H. (1983). *Au sujet de l'héraldique des états des croisés en Palestine et en Syrie. Les Origines des Armoiries. Ile Colloque international d'héraldique, Bressanone/Brixen, 5-9.X.1981.* Eds. Hervé Pinoteau, Michel Pastoureaux, Michel Popoff. Paris: "Léopard d'or"
- Sabine, C. J. (1980). *The Billon and Copper Coinage of the Crusader County of Tripoli, c. 1102-1268.* "The Numismatic Chronicle," 20
- Schlumberger, G. (1878). *Numismatique de l'Orient Latin.* Paris: "Ernest Leroux"
- Woodcock, Th., Robinson, J. M. (1988). *The Oxford Guide to Heraldry.* Oxford: "Oxford University Press"

The Jerusalem cross is comprised of four small equilateral yellow crosses positioned within the branches of a central cross. The first Crusaders are usually depicted with the Jerusalem Cross, especially Godfrey Bouillon (1060-1100), whose later depictions consistently feature him accompanied by five crosses. This is historically inaccurate. Despite popular opinion, the adoption of the five-cross configuration, symbolizing Jerusalem, occurred relatively later. It is absent from the early phases of the Crusades and remained entirely unfamiliar in Palestine. Furthermore, the coins minted in the Kingdom of Jerusalem do not showcase the presence of the five crosses.

The coins minted by the Crusader states exhibit significant diversity. The influence of their Muslim neighbors, particularly Syria and Egypt, is evident on the coins of the kings of Jerusalem and the counts of Tripoli, situated further south. In the northern regions, including Edessa, Antioch, and Cyprus, Byzantine influence held sway. Simultaneously, it is entirely natural that Crusader currency retained its distinct Western European characteristics. The interplay among these three political-cultural centers in the medieval world – European, Byzantine, and Muslim – played a crucial role in shaping the appearance and variety of Crusader money.

Latin money, stemming from the Carolingian denarius, inherited a concise and clear design. Typically, the name of the issuer, and often their title, were inscribed in a circular fashion around the center on the obverse side, while the mintage details were featured on the reverse. On Crusader money, the predominant religious and heraldic symbol was a cross of various shapes, prominently depicted at the coin's center.

Analysis of Crusader coins reveals that there is no consistent pattern in the placement of bezants, pellets, or crescents within the quadrants of the cross. This suggests that the Crusaders did not assign significant importance to the quantity and arrangement of these symbols within the central cross. It is evident that these elements did not bear any heraldic significance and were primarily employed for decorative purposes.

The five-cross composition, later known as the Jerusalem cross, first appeared on a coin only in the year 1277. In this year, Charles I of Anjou (1266-85) was crowned King of Jerusalem, and to commemorate this occasion, he minted a gold coin featuring his new coat of arms on the reverse side, seamlessly blending the Jerusalem cross with the Angevin lilies. It's worth noting that in addition to the small crosses placed in the four corners, there is also a fifth cross, and this feature is also observed on Charles's silver coins. In general, the analysis of his coins suggests that during this period, the five-cross composition had not yet reached its final and widespread form. In the cantons of the central cross of various shapes, bezants, wedges, and stars were used in addition to small crosses. Nevertheless, it is evident that by this time, the large cross surrounded by small crosses was already being recognized as a symbol associated with Jerusalem, and its final form was soon to be established.

A classical five-cross composition, with four small crosses in each of the four corners of the central cross, appears in Cyprus during the rule of Henry II's brother Amalric (1306-10) on coins minted in their names, featuring the Jerusalem cross on the obverse side. On the coins minted only in the name of Amalric, the depiction changes

slightly: one half of the heraldic shield on the reverse side of the coin displays the cross of Jerusalem, while the other half showcases the coat of arms of the Lusignans. This divided shield is also seen earlier on the coin of Charles of Anjou, where the French lilies next to the Jerusalem cross represent Charles's coat of arms, and here the lion represents the coat of arms of the Lusignans. It seems that this composition was deliberately chosen by the Lusignans as a strong claim to the kingdom of Jerusalem. The tradition established by Amalric is continued by Henry II (1285-1306, 1310-24), whose silver coinage during his second reign (1310-24) features engravings of the cross of Jerusalem.

In the study of Crusader coins, it is evident that the Jerusalem cross has evolved over time. The five-cross configuration, symbolizing Jerusalem, came into use later and was absent from the early phases of the Crusades. This five-cross composition appeared on a coin in 1277 when Charles I of Anjou was crowned King of Jerusalem. The composition continued to evolve, with the classical five-cross design appearing in Cyprus during the rule of Lusignans. This evolution depicted on Crusader coins reflects the historical and heraldic changes of the Jerusalem Cross and highlights its growing importance.

სურ. 1. გოდფრუა ბუიონი იერუსალიმის ხუთი ჯვრით. კასტელო დელა მანტა, 1420 წ.

სურ. 2. რაიმონდ პუატის ხანის (1136-49) ანონიმური მონეტა

სურ. 3. ბოემუნდ III ანტიოქელის მცირეწლოვნობის (1149-63) მონეტა

სურ. 4. ბოემუნდ III ანტიოქელის (1163-1201) მონეტა

სურ. 5. ბოემუნდ IV-ის (1201-16, 1219-33) ან ბოემუნდ V-ის (1233-52) მონეტა

სურ. 6. რაიმონდ II-ის (1137-52)
ხუთფეგურიანი მონეტა

სურ. 7. რაიმონდ II-ის (1137-52)
მონეტა

სურ. 8. რაიმონდ II-ის (1137-52) ან
რაიმონდ III-ის (1152-87) დენიე

სურ. 9. ამაღრიკის (1163-74)
დენიე

სურ. 10. ჰენრი შამპანელის
(1192-97) მონეტა

სურ. 11. ეიმერი ლუზინიანის
(1197-1205) მონეტა

სურ. 12. ჟან დე ბრიენის (1210-25)
დენიე

სურ. 13. გი დე ლუზინიანის
(1192-94) დენიე

სურ. 14. ჰუგო I-ს (1205-18) დენიე

სურ. 15. შარლ I ანჟუელის (1266-85) ოქროს მონეტა. ბრიტანეთის მუზეუმი

სურ. 16. შარლ I ანჟუელის (1266-85) ვერცხლის ფული. ბრიტანეთის მუზეუმი

სურ. 17-ა. შარლ I ანჟუელის (1266-85) მონეტები ცენტრალური ჯვრის კანტონებში ბეზანტებით

სურ. 17-ბ. შარლ I ანჟუელის (1266-85) მონეტები ცენტრალური ჯვრის კანტონებში სამსჯვლებით

სურ. 17-გ. შარლ I ანჟუელის (1266-85) მონეტები ცენტრალური ჯვრის კანტონებში ვარსკვლავებით

სურ. 18. ამალიკისა (1306-10) და ჰენრი II-ის (1285-1306, 1310-24) მონეტა

სურ. 19 ამალიკის (1306-10) მონეტა

სურ. 20. ჰენრი II-ის (1285-1306, 1310-24) ვერცხლის ფული

სურ. 21 ჰენრი II-ის (1285-1306, 1310-24) დენიე